

SPRÅK, VOLD, KAPITAL

Av Espen D. Stabell

VOLD UTFØRES IKKE BARE
AV MENNESKER.
OGSÅ SYSTEMER KAN
VÆRE VOLDELIGE.
FOR IKKE Å GLEMME
SPRÅKET.

Vold blir ofte forstått i kontrast til politisk maktbruk. En av det 20. århundrets store politiske tenkere, Hannah Arendt, la et skarpt skille mellom vold og makt til grunn for sin samfunnssteori. Mens makt hos Arendt forstås som en vesensbestemmelse ved politiske samfunn, som verken er bundet til bestemte formål eller gitte midler, forstås vold som begrenset til en rent teknisk bruk, som forblir ekstern til den politiske hendelsen. Makt og vold blir på denne måten fullstendig atskilt.¹

Dette synet på vold har sammenheng med en annen vanlig oppfatning, nemlig at volden er et uttrykk for en instinktiv eller «dyrisk» impuls, som står i motsetning til den form for «sivilisert» maktbruk som utøves symbolsk gjennom språk og gester. Språklig kommunikasjon kan ifølge denne tankegangen både forebygge og forhindre bruk av vold, og de «dyriske», det vil si voldelige, impulser, skal stagges gjennom språklig baserte sosialiseringprosesser (utdanning) og kulturell dannelse. Jürgen Habermas, med sin «teori om kommunikativ handling», kan fremholdes som eksponent for en slik språkoptimistisk holdning.² Ifølge Habermas vil menneskene gjennom rasjonell diskurs, gjennomført uforstyrret av ideologiske motiver, kunne komme frem til ikke-voldelige løsninger på ethvert samfunnsmessig problem.

Den slovenske filosofen Slavoj Žižek utfordrer det arendtske og habermasiske syn på forholdet mellom vold og makt i sin bok *Violence*. I Žižeks analyse fremlegges den fysiske konstituerte volden som en spesifikk form for vold, kalt *subjektiv vold*, som – dersom vi vil forstå den fullt ut – krever en supplerende analyse av voldens *objektive*, det vil si samfunnsmessige/systemiske og symbolske fremtredelsesformer.

Distinksjonen mellom voldens fysiske/empiriske og systemiske/symbolske fremtredelse teoretiseres av Žižek som et skille mellom *subjektiv* og *objektiv* vold. Denne distinksjonen legges under lupen i herværende tekst. Mitt hovedfokus vil være rettet mot en forståelse av begrepet *objektiv vold*, som i sin tur begripes i sine komponenter som henholdsvis systemisk og symbolsk vold.

Den systemiske volden vil jeg anskueliggjøre gjennom en analyse av noen relevante passasjer fra G.W.F. Hegels Rettsfilosofi (*Grundlinien der Philosophie des Rechts*). I sin utlegning av fattigdomsproblemet i det moderne samfunn, fremhever Hegel tilsynekomsten av en voldelig disponert «pøbel» som et psyko-sosialt produkt av kombinasjonen av den økonomiske strukturen som kjennetegner det vi i dag kaller kapitalistiske samfunn, med en av det moderne samfunnets etisk-politiske grunnpilarer, nemlig prinsippet om menneskenes universelle likeverd. Jeg vil vise hvordan det

som hos Hegel fremstilles som en objektiv frembringelse av en voldelig masse i opprør mot samfunnet (pøbelen), konkretiserer Žižeks skille mellom subjektiv og systemisk (objektiv) vold – samtidig som det påviser en sterk indre motsetning i det moderne borgerlige/kapitalistiske samfunnet.

Videre skal vi se hvordan «pøbelens» voldelige reaksjon kan sees i sammenheng med det Žižek kaller symbolsk vold. I min analyse av den symbolske volden har jeg valgt en litt annen retning enn det Žižek selv gjør.³ I stedet for å fokusere på det Žižek (med Heidegger) kaller «ontologisk vold», vil jeg her vise hvordan en bestemt diskurs eller «symbolsk orden» fungerer som en opprettholdelse og videreføring av den systemiske volden.

En plutselig eksplosjon av vold, eller: voldens subtilitet

Høsten 2005 var verdenssamfunnet vitne til en serie av opptøyer som førte til krigslignende tilstander i det tilsynelatende fredelige Paris. TV-bildene fra den franske hovedstaden viste en plutselig eksplosjon av vold og skadeverk som endte i brutale gatekamper mellom forstadsungdom og politi. Årsakene til opptøyene ble bredt debattert. Frankrikes daværende innenriksminister Nicolas Sarkozy fikk hard medfart etter at han offentlig gikk ut og kalte innvandrerdømmene som var involvert i opptøyene for «avskum». Han var imidlertid ikke alene om å forklare hendelsen med henvisning til forstadsungdommens lastefulle natur, og det fremkom snart at Sarkozys utsagn måtte betraktes som et ekko fra det franske folkedypet. Andre, mer nøkterne kommentatorer valgte å rette oppmerksomheten mot bakenforliggende sosiale og økonomiske årsaker, for eksempel den høye arbeidsledigheten og frustrasjonen den avføder, eller, mer generelt, den sosiale marginaliseringen som innbyggernes økonomiske situasjon springer ut av og reproducerer. Volden og skadeverket var å betrakte som en desperat og irrasjonell, men ikke desto mindre forkastelig, reaksjon på en fortvilt tilværelse i hovedstadens fattige *banlieues*, og på det som av forstedenes innbyggere ble oppfattet som myndighetenes og det øvrige samfunnets likegyldighet overfor deres situasjon.

Men hva om denne «plutselige eksplosjonen» av vold var en reaksjon på en annen, mer fundamental form for vold? Hva om den «fredelige tilstanden» som volden rokket ved, selv var opprettholdt av en mer subtil og tilsørt form for vold?

En slik type vold er det Žižek vil rette vår oppmerksomhet mot med sitt begrep om *objektiv vold*. Objektiv vold er en systemisk eller symbolsk form for vold som i Žižeks analyse trer frem på bakgrunn av (eller, som vi skal se, i

bakgrunnen av) det han kaller *subjektiv vold*. Subjektiv vold er (fysisk) vold utført av en «klart identifiserbar agent» (Žižek 2008:1). Det er vold utført av «social agents, evil individuals, disciplined repressive apparatuses, fanatical crowds» (Žižek 2008:10). Denne formen for vold oppleves av den utenforstående som

Den subjektive volden erfares som en forstyrrelse av det som oppleves som tingenes normaltilstand; som et fremmedelement som uforvarende trenger inn i og forstyrrer hverdagens rutinemessige og fredelige tilværelse.

en forstyrrelse eller inngripen i en tilsynelatende fredelig tilstand, slik vi så i eksempelet med Paris-opptøyene.

Den objektive/systemiske volden opererer i det «usynlige», det vil si den er ikke synlig for det blikk som fokuserer på den subjektive volden. Den objektive volden gir seg ikke til kjenne i en kausal analyse av (den subjektive) voldens ytre årsaker. Den finnes ikke som en empirisk identifiserbar årsak til den subjektive eller fysiske volden; den objektive volden fungerer så og si som den subjektive voldens meningshorisont, dens transcendentale betingelse. «Subjective violence is experienced as such against the background of a non-violent zero level» (Žižek 2008:2). Den subjektive volden erfares som en forstyrrelse av det som oppleves som tingenes normaltilstand; som et fremmedelement som uforvarende trenger inn i og forstyrrer hverdagens rutinemessige og fredelige tilværelse. Men det som ikke erkjennes under påvirkning av hverdagens søvndyssende tilværelse, er at den normaltilstanden som strukturerer denne tilværelsen selv opprettholdes av en form for vold:

Objective violence is invisible precisely because it sustains the very zero-level standard against which we perceive something as subjectively violent. Systemic violence is thus something like the notorious 'dark matter' of physics, the counterpart to an all-too-visible subjective violence. It may be invisible, but it has to be taken into account if one is to make sense of what otherwise seem to be 'irrational' explosions of subjective violence. (Žižek 2008:2)

Så hva, helt konkret, er objektiv eller systemisk vold? La oss, i god Žižekiansk ånd, vende oss til Hegel.

Vold og kapital

I Hegels Rettsfilosofi fra 1821 finner vi en analyse av fattigdomsproblemet i moderne, kapitalistiske samfunn. Hegel viser i løpet av noen få, knappe passasjer hvordan det kapitalistiske samfunnets «tiltakende opphopning av rikdom»

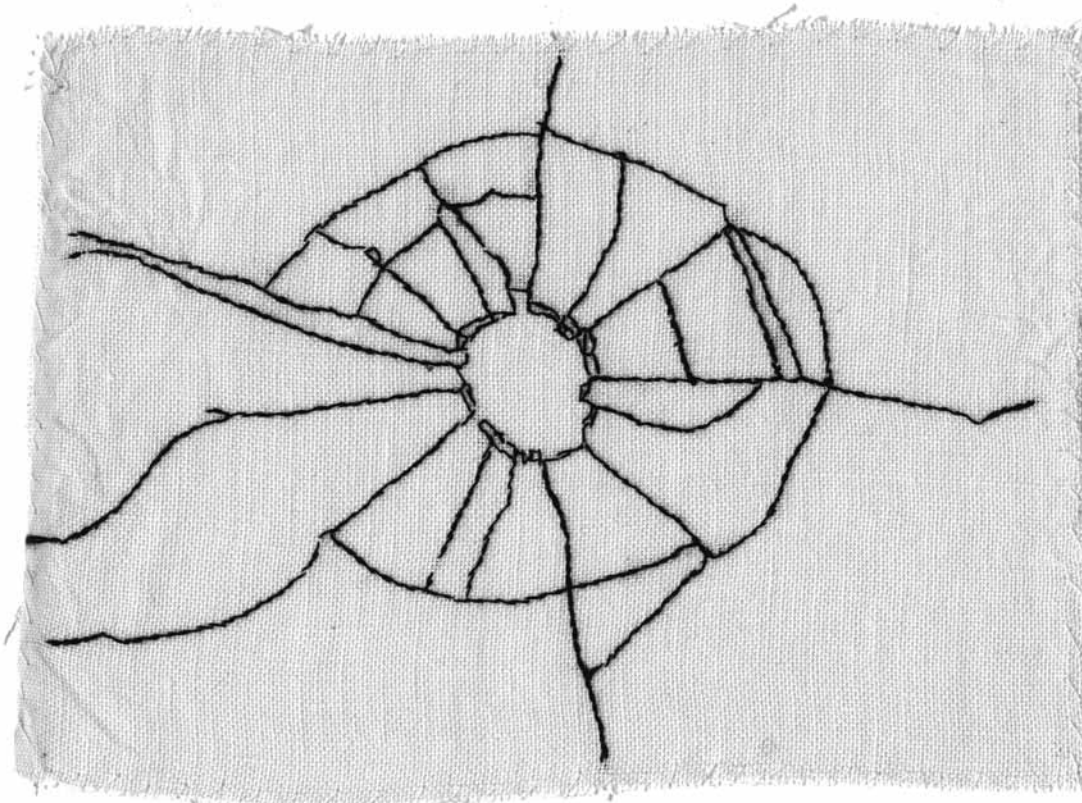
(Hegel 2006:285) nødvendigvis genererer et fattigdomsproblem. Paret med det moderne samfunnets likhetsideal, fører fattigdommen til dannelsen av det Hegel kaller en «pøbel», en voldelig masse av indignerte og frustrerte fattige i opprør mot (det borgerlige) samfunnet.

I det kapitalistiske samfunnet, eller det «borgerlige samfunn» som det heter hos Hegel, er ideen om det frie marked, altså markedsliberalismen, det styrende økonomiske prinsipp. Den kapitalistiske markedsøkonomien nærer seg av en stadig økning i vareproduksjon og verdiakkumulasjon, som paradoksal nok fører til en stadig økende andel fattige. Systemets stabilitet avhenger av at det konsumeres i tilnærmet like stor grad som det produseres; etterspørselen etter produkter må være proporsjonal med produksjonen for at systemet ikke skal kollapse. Gjennom utviklingen av ny teknologi blir arbeiderens umiddelbare produktivitet kvantitativt redusert, samtidig som det produseres mer. Hans arbeidskraft blir mindre verdt, han får mindre lønn, og blir dermed i dårligere stand til å konsumere (og har mindre *tid* til å konsumere, siden han må arbeide desto mer). Vi får altså en klasse av produsenter/arbeidere som produserer stadig mer, samtidig som den konsumerer stadig mindre (i forhold til det den produserer), og en klasse av kapitaleiere, som tjener mer og mer på den økende produksjonen – som arbeiderne står for – og det økende konsumet, som de selv (i størst grad) står for. Jo mer altså arbeideren produserer, jo fattigere blir han, og jo mer kapitaleieren konsumerer, jo rikere blir han.

Det vi ser er at til tross for *overfloden på rikdom* er det borgerlige samfunnet *ikke rikt nok*; det vil si dets egne ressurser er ikke store nok til å kunne forhindre at fattigdommen blir for stor og at det dannes en pøbel. (Hegel 2006:287)

Fattigdom i seg selv gjør imidlertid ikke mennesket til pøbel. Pøbelen blir først til i kombinasjon med et annet vesenstrekk ved det moderne samfunnet, nemlig likeverdsidealet. Dette høyaktede prinsipp – teoretisk utviklet av opplysningstenkerne og realisert gjennom folkelig oppstand og påfølgende samfunnsmessige omveltninger (spesielt den franske revolusjonen) – går i korthet ut på at ethvert menneske har den samme rett til et verdig liv (enten han er fattig eller rik, herre eller tjener og så videre). Menneskene er «like overfor Gud» (eller «like på innsiden», som det heter i dag), og dets krav på aktelse er universelt.

Når dette prinsippet har blitt en del av den kollektive bevissthet, vil den fattige føle seg krenket og sveket av samfunnet dersom det ikke respekterer og opprettholder hans «rett til et verdig liv». Konsekvensen er dannelsen av et visst

Illustrasjon: Gunhild Bakke

«sinnelag» hos den fattige (Hegel 2006:286), som til slutt slår tilbake på ham selv:

Når en stor masse synker under nivået for en akseptabel levestandard, noe som automatisk regulerer seg selv til det nivået som er nødvendig for et medlem av samfunnet, fører det med seg at den rettsfølelsen, rettsbevisstheten og æren som følger av det å kunne leve av egen virksomhet og arbeid, går tapt. Dette fører til at det skapes en *pøbel*, noe som i sin tur gjør det lettere å konsentrere uforholdsmessig stor rikdom på få hender. (Hegel 2006:286)

Pøbelen skapes idet to grunnprinsipper for det moderne samfunn, markedsliberalismen og likeverdsidealet, kolliderer i den fattiges bevissthet om det tilfeldige og krenkende ved hans situasjon. Det er denne volden – denne iboende negativiteten i det moderne samfunn – pøbelen oppponerer mot og i sin tur (mer eller mindre bevisst) forsøker å negere. Idet denne volden imøtekommes av «pøbelen», det vil si av en «plutselig eksplosjon» av (subjektiv) vold, styrkes dens makt og tilsynelatende legitimitet ytterligere. Opprøret mot den volden som holder mennesket nede i fattigdom, styrker denne voldens «objektivitet», dens nødvendighet, fordi opprøreren betraktes som et element som må holdes utenfor samfunnet, bortvises, sperres inne eller isoleres – «noe som i sin tur gjør det lettere å konsentrere uforholdsmessig stor rikdom på få hender».

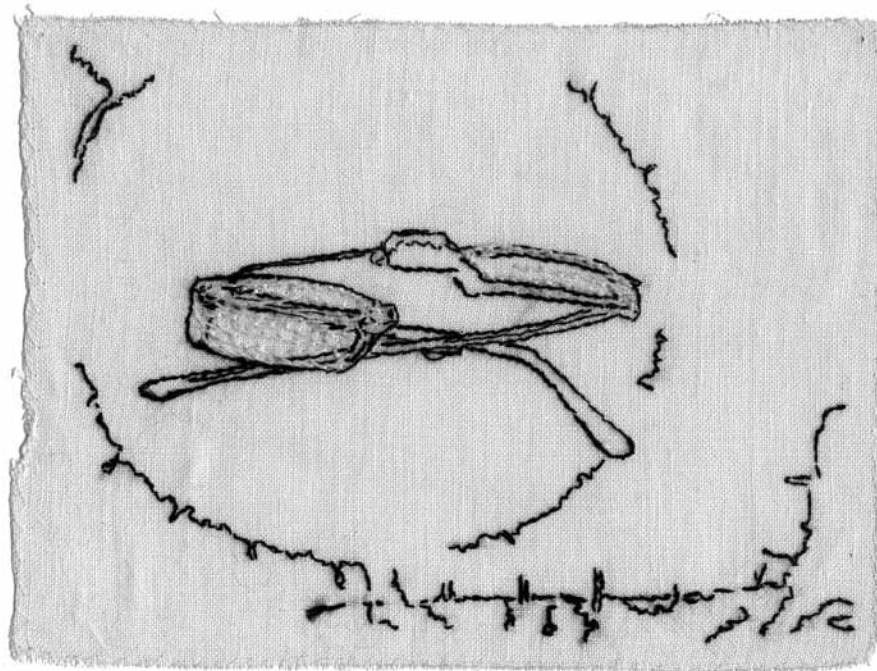
Pøbelen frembringes gjennom en motsetning som er iboende i det moderne, kapitalistiske samfunn. Så lenge denne motsetningen forblir uløst (eller umiddelbar, som det heter hos Hegel), vil problemet kontinuerlig regenereres, og det finnes kun to måter å holde det i sjakk på: enten gjennom å holde pøbelen utenfor samfunnet (eksklusjon), eller å forsøke å hente ham inn i det (inkludasjon). Eksklusjonen representerer en ekstern negasjon, som egentlig ikke løser noe som helst. Pøbelen vil forsøke å trenge inn i samfunnet igjen – og det er bare et spørsmål om tid før han får det til – og vender tilbake enda mer bitter og fiendtlig innstilt til samfunnet enn i utgangspunktet. Inkludasjonen er derimot en intern negasjon, da det er en side ved pøbelen selv som skal negeres, nemlig hans «pøbelaktighet». Pøbelen skal så og si temmes og omgjøres til en lovydig samfunnsborger.⁴

Siden problemet genereres av selve samfunnsstrukturen, er det nærliggende å hevde at den beste måten å løse det på, er å finne en ny måte å organisere samfunnet på. Dette er Žižeks underforståtte konklusjon i *Violence*. Hva alternativet skulle være, er imidlertid langt fra klart, og dessuten ikke en diskusjon jeg har tenkt å begi meg inn på i dette essayet (Žižek heller for øvrig mot en rehabilitering av kommunismen og, kanskje enda mer interessant, en slags negativ aktivisme som skal kunne motsette seg kapitalens altopplukende vesen).⁵ La oss heller ta et steg tilbake, og se på den objektive volden i sin symbolske skikkelse.

Symbolsk vold, eller: i språkets vold

Hva er det egentlig pøbelen vil oppnå med sine voldelige opptøyer? En hypotese som stadig dukker opp i mediene i forbindelse med opptøyer, er at den plutselige erupsjonen av vold skyldes et frustrert behov for å bli sett og hørt, å bli anerkjent i sin lidelse. Man skulle dermed tro at det å gi pøbelen en «stemme», en måte å artikulere sin lidelse på, ville gjøre bruken av vold overflødig, eller i hvert fall mindre

tankegang er at man gjennom opptøyer og lignende kan skape nyhetsoppslag, og dermed benytte mediene som en kanal for å oppnå samfunnets oppmerksomhet. Problemet med denne tilnærmingen er at mediene selv er en del av den symbolske orden. Dette forhindrer naturligvis ikke at man oppnår oppmerksomhet, men det påvirker fremstillingen av problemet. Mediene fokuserer på den subjektive volden, ikke den objektive (som de selv er en del av). Mediene kon-

Illustrasjon: Gunnhild Bakke

nærliggende. Den som ikke kan artikulere sin frustrasjon i ord, den som ikke mestrer språket, heter det, vil lettere ty til vold som middel for å løse konflikter.

Hva betyr det å «mestre» språket? Det betyr å beherske det, å ha det i sin makt. Ikke å mestre språket vil derimot si å være i språkets makt, å beherskes av det, eller å være ekskludert fra den språklig konstituerte maktssfære, fra den «symbolske orden». Mestrer man ikke språket, er man ekskludert fra den typen makt som språket gir – fra muligheten for språklig eller symbolsk voldsbruk (gjennom hvilken motstanderen tvinges i kne med ord og gester, ikke med fysisk vold, jf. Habermas).

Den som ekskluderes fra det språklige/symbolske voldsunivers, og samtidig føler seg som et offer for symbolsk eller systemisk (objektiv) vold, slik vi så at pøbelen gjorde i Hegels analyse, vil kunne motsette seg denne volden ved hjelp av fysisk, det vil si subjektiv, vold. Målet med denne reaksjonen kan være å bli lagt merke til, å bli sett og hørt. Gjennom fysisk vold forsøker man å forstyrre «normaltilstanden» og trenge inn i den symbolske orden. En vanlig

kurrerer om å gi den skarpeste analysen av situasjonen, de trekker slutninger basert på sakens «fakta», på de såkalte objektive kjensgjerninger. Men mediene retter i slike sammenhenger sjelden oppmerksomheten mot seg selv og den diskursen de til enhver tid representerer og reproduserer. Den moderne «frie presse» er tuftet på ideer om fri markedsflyt og respekt for menneskenes likeverd. Massemediens diskurs er strukturert nettopp rundt de prinsipper som ovenfor ble kalt det moderne samfunnets grunnprinsipper, og hvis kombinasjon ifølge Hegels analyse resulterer i det Žižek kaller objektiv eller systemisk vold. Den symbolske orden som denne diskursen opprettholder og reproduserer – den «normaltilstand» som språket til enhver tid befinner seg i – støtter dermed opp om, og viderefører, den volden som er immanent til det moderne, kapitalistiske samfunn.

Det er naivt å tro at vold står i motsetning til språklig kommunikasjon og rasjonell diskurs, slik Habermas synes å gjøre, når det som kommuniseres språklig selv kan være en del av en diskurs som – enten den er rasjonell eller ikke – opprettholder den systemiske voldens status quo, altså

«normaltilstanden» som den subjektive volden fremtrer på bakgrunn av. At vi forstår opptøyer som voldelige, mens den økonomiske og sosiale situasjonen som opptøyene springer ut av forstås som et produkt av en ikke-voldelig politisk makt, skyldes en blindhet for den objektive volden som utøves i det politiske: en blindhet som reflekteres i den «symbolske orden», i kulturens hegemoniske diskurs.

Subjektiv vs. objektiv vold

Den symbolske volden viser seg som nært forbundet med den systemiske. Den systemiske volden opprettholdes av den symbolske, som på sin side nærer seg av den systemiske. De er begge i besittelse av en viss objektivitet, ved at de tilsynelatende eksisterer uavhengig av subjektene som virkeliggjør deres voldelige potensial. Politikere, byråkrater og mediefolk er (med få unntak) ikke voldelige mennesker, og mener stort sett godt med sine handlinger. Men som representanter for systemet og utøvere av symbolsk makt, tar de objektivt del i den volden som utøves systemisk og symbolsk. De tar med andre ord ikke del i noen form for *subjektiv* vold, men er likevel (mer eller mindre bevisste) representanter og redskaper for *objektiv* vold.

Derfor er det problematisk å skille mellom politisk makt og vold på den måten Hannah Arendt gjør. Den *subjektive* volden er eksternt til den politiske hendelsen, slik den forstås i den arendtske samfunns- og rettsteori. Den *objektive* volden lar seg derimot ikke skille fra det politiske som sådan. Den objektive volden er immanent til den politiske hendelsen, i den grad denne utspiller seg innenfor et system hvis indre motsetning genererer fattigdom og, i siste instans, subjektiv vold.

Den subjektive volden som kommer til uttrykk i pøbelens opprør mot samfunnet, er feilslått som middel mot den objektive volden. Den vil, som vi så i kapittelet om Hegel, tvert imot forsterke den systemiske voldens «objektivitet», dens skinn av nødvendighet, og bekrefte dens tilsynelatende legitimitet. Dette skyldes for det første at det moderne samfunnets eksistensberettigelse delvis ligger i dets evne til å minimere nødvendigheten av subjektiv/fysisk vold. Opprøret blir dermed betraktet som en bekreftelse på motsetningen mellom den politiske makten og (den subjektive) volden. For det andre blir den subjektive volden, som vi så i diskusjonen om symbolsk vold, formidlet gjennom mediene på en måte som isolerer den subjektive volden, og dermed tilslører den objektive. Å sette subjektiv vold opp mot den objektive, synes med andre ord lite virkningsfullt. I kampen mellom voldens subjektive og objektive fremtredelse synes resultatet gitt på forhånd, i den objektive voldens favør.

Hva kan man så gjøre, for å motsette seg objektiv vold?

Ingenting? Det er her fristende å avslutte med Žižeks provokative, nærmest passiv-aggressive konklusjon:

Better to do nothing than to engage in localised acts the ultimate function of which is to make the system run more smoothly (...) The threat today is not passivity, but pseudo-activity, the urge to 'be active', to 'participate', to mask the nothingness of what goes on. People intervene all the time, 'do something'; academics participate in meaningless debates, and so on. The truly difficult thing is to step back, to withdraw. Those in power often prefer even a 'critical' participation, a dialogue, to silence – just to engage us in 'dialogue', to make sure our ominous passivity is broken. The voters' abstention is thus a true political *act*: it forcefully confronts us with the vacuity of today's democracies. (Žižek 2008:217)

Satt opp mot et system som synes å være i stand til å ta opp i seg enhver aktiv motstand – og bruke den til en bekreftelse av sin egen overlegne posisjon – kan det mest kraftfulle være å gjøre «ingenting», det vil si å avstå fra handling som utføres på systemets egne premisser. Som et effektivt middel mot det bestående, kan denne «negative aktivismen» være et alternativ til den subjektive voldens blinde raseri; den kan til og med selv betraktes som en form for vold. Som Žižek skriver i det avsluttende avsnittet av *Violence*: «Sometimes doing nothing is the most violent thing to do» (Žižek 2008:217).

NOTER

¹ Se H. Arendt, *Macht und Gewalt*, München 1970.

² J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt a/M 1995.

³ Betegnelsen «symbolsk vold» stammer opprinnelig fra P. Bourdieu og J.-C. Passeron. *Violence symbolique* blir av disse forfatterne forstått som den kraft som betydninger av ord og tegn blir satt igjennom med i kulturelle sammenhenger. Se *Grundlagen einer Theorie der symbolischen Gewalt*, Frankfurt 1973.

⁴ Ifølge Hegel er fengselsstraffen en form for inklusjon, selv om den fysisk sett vil fungere som en eksklusjon. Fengselsstraffen henter den kriminelle tilbake til samfunnet, gjennom å gjøre ham til «rettssubjekt»; altså ved å hente den lovløse tilbake inn i lovens favn.

⁵ Žižeks negative aktivisme vil vi komme tilbake til mot slutten av teksten. For et interessant forsøk på rehabilitering av «den kommunistiske hypotesen», se den nylig utgitte *The communist hypothesis* av den franske filosofen Alain Badiou (forøvrig en av Žižeks store forbilder).

LITTERATUR

Arendt, H. 1970. *Macht und Gewalt*. München: Piper

Bourdieu, P. og J.-C. Passeron. 1973. *Grundlagen einer Theorie der symbolischen Gewalt*. Frankfurt: Suhrkamp

Habermas, J. 1995. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 1+2. Frankfurt am Main: Suhrkamp

Hegel, G.W.F. 2006. *Rettsfilosofien*. Overs. Dag Johnsen. Oslo: Vidarforlaget.

Žižek, S. 2008. *Violence*. New York: Picador